

Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen

Bulletin 2005, no. 1

Woord vooraf, tevens jaarverslag over 2004

De belangrijkste gebeurtenis van het afgelopen jaar was ongetwijfeld de heringebruikneming van het gerestaureerde Van Oeckelenorgel van de Lutherse kerk. De openbare presentatie en overdracht op 3 september luidde tevens de concertserie 'Orgel Anders' in. Deze serie loopt nog, maar we kunnen nu al tevreden zijn met het resultaat. De bezoekersaantallen wisselden nogal, maar daar staat tegenover dat iedere bezoeker op een geslaagd concert mocht terugzien. Misschien nog belangrijker is dat de concertserie een eigen karakter heeft, dat ook als zodanig wordt herkend. Mede daarom voelen we ons gesterkt in ons voornemen om ook voor het nieuwe seizoen een 'Orgel Anders'-serie op te zetten.

Een andere geslaagde gebeurtenis was het concert van 19 maart in samenwerking met de studentenmuziekvereniging Bragi Groningen. Op het programma stonden onder meer de Liebeslieder-waltzer van Johannes Brahms en het pianoconcert van Grieg. Zowel artistiek als financieel (bijna uitverkochte zaal) was deze avond een succes. Wederom een mooi visitekaartje voor de Lutherse kerk als concertzaal.

Eind 2004 heeft Nanne de Jong te kennen gegeven zijn penningmeesterschap te willen beëindigen vanwege te drukke werkzaamheden elders. Wij danken Nanne de Jong voor zijn inzet en kritische blik gedurende de afgelopen jaren en zijn verheugd dat de fakkel kon worden doorgegeven aan de heer A.E.H. (Dick) Jager.

Voor de bestuursleden was 2004 een druk jaar. Vele uren zijn gespendeerd aan het werven van donateurs en geldelijke bijdragen voor onze concerten en andere P.R.-activiteiten. In dit kader zijn we onze juridisch adviseur en subsidieman, Bernard Bouwman, zeer erkentelijk. Ook de man van de P.R. en sponsoring, Karel Knoll, verdient het genoemd te worden. Zijn prestatie op het gebied van de werving van sponsorgelden is niet gering geweest.

Het donateuraantal is het afgelopen jaar gelukkig weer eens gegroeid. Daalde het aantal in 2003 nog met meer dan vijftien, afgelopen jaar steeg het met vijf naar zesenzeventig donateurs. Besloten werd voor 2005 een nieuw soort donateuractie op te zetten: het bestuur zal in de 'eigen kring' nieuwe potentiële donateurs gaan aanschrijven. Eén en ander zal moeten leiden tot een forse stijging van het tot nu toe nog bescheiden aantal.

Tot slot zijn we blij dat we u het derde Bulletin in de nieuwe opzet kunnen aanbieden. Ons idee was van meet af aan om niet alleen verslagen maar ook wetenswaardigheden op te nemen over de Lutherse kerk in Groningen in de ruimste zin. We hopen dat we daar voor dit nummer in zijn geslaagd en wensen u dan ook veel leesplezier toe.

Namens het bestuur,

Victor M. Schmidt

voorzitter

Luther als franciscaan?

In de Lutherse kerk bevinden zich aan weerszijden van de preekstoel twee grote ramen, die daar zijn geplaatst ter gelegenheid van het vierde eeuwfeest van de Reformatie in 1917. Een speciale commissie van de kerkelijke gemeente had de benodigde gelden bijeengebracht. Op het raam links verkondigt Jezus één van de zaligspreekingen aan zijn discipelen: 'Zalig zijn de reinen van hart, zij zullen God zien' (Mattheus 5, 8). Op het raam rechts is afgebeeld hoe Luther zich op de Rijksdag van Worms voor keizer en vorsten verantwoorde. Onderaan staan de woorden die Luther bij die gelegenheid zou hebben gesproken: 'Hier sta ik, God helpe mij! Amen'.

De ramen zijn vervaardigd in het atelier van Koelewijn en Van der Ent in Amsterdam. Ik ben er tot op heden niet achter gekomen, wie de ramen heeft ontworpen. Een groot kunstenaar was het zeker niet. In tegenstelling tot de drie naoorlogse ramen aan de andere zijde van de kerkzaal maken deze ramen een saaie indruk en doen ze denken aan de schoolplaten van Isings. Ik heb de ramen vaak gezien - ze zijn ook niet te missen -, maar ik had er nooit goed naar gekeken. Tot enkele weken geleden. Toen viel mij namelijk in het rechterraam iets merkwaardigs op.

Het onderwerp van dit raam is zoals gezegd Luther op de Rijksdag van Worms. In 1517 had

Luther in Wittenberg zijn stellingen tegen de aflaathandel openbaar gemaakt, een gebeurtenis die achteraf gezien de Reformatie van de Kerk zou inluiden. De paus vaardigde op 15 juni 1520 in een 'dreigbul' tegen Luther uit. Een klein jaar later riep de kersverse keizer Karel V een Rijksdag in Worms bijeen, waar Luther zich moest verantwoorden. De keizer was er kennelijk van uitgegaan, dat Luther zijn ketterse opvattingen wel zou herroepen. Het liep dus anders en Luther werd in de rijksban gedaan.

Luther had zijn stellingen tegen de aflaathandel van de Kerk oorspronkelijk bedoeld als een discussiestuk voor vakgenoten. Dat kon hij ook: hij was een monnik en doctor in de theologie. In die hoedanigheid moest hij zich ook in Worms verantwoorden. En juist op dat punt is het glasraam wat merkwaardig. Luther is afgebeeld in een groene mantel met daaronder een donkergrijze pij met een dik koord. Een monnik dus, zo lijkt het. Helaas is het de verkeerde monnik.

Luther was lid van de augustijnen. De kern van deze orde gaat terug op een aantal groepen van heremieten in Midden-Italië, die in 1244 werden samengevoegd. Toen zich vervolgens in 1256 nog weer andere heremieten daarbij aansloten, was de orde een feit. De monniken werden augustijnen genoemd, omdat ze als leefregel de voorschriften hadden aangenomen die de kerkvader Aurelius Augustinus (354-430) indertijd voor een groep religieuzen had opgesteld. De orde had een groot succes en binnen korte tijd hadden ze overal in Europa kloosters gesticht. Elke kloosterorde heeft niet alleen een leefregel, maar ook een duidelijk omschreven 'uniform'. De augustijnen dragen een zwarte pij met capuchon en een grote riem om het middel.

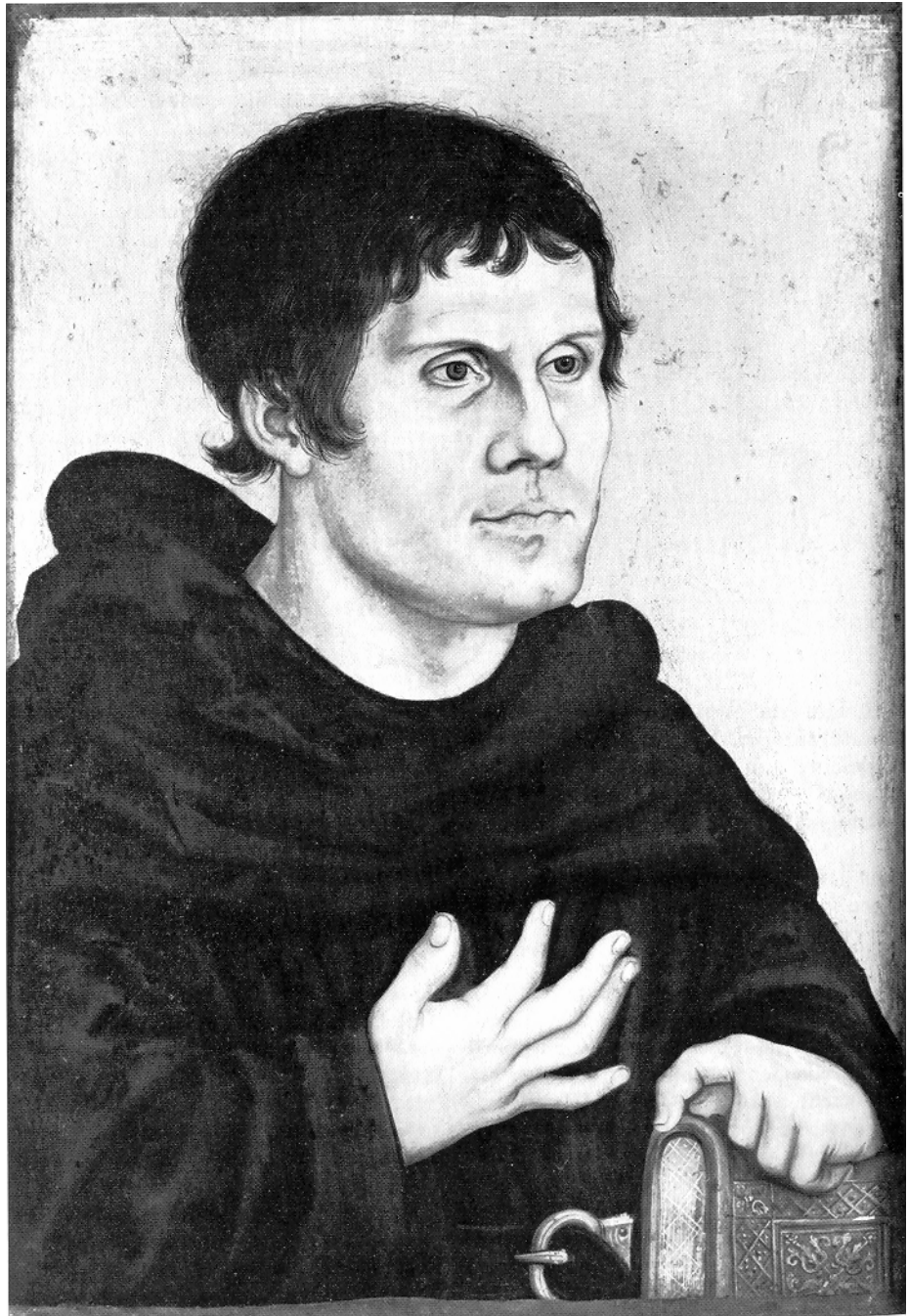
En zo wordt Luther dan ook afgebeeld in een portret van de hand van zijn vriend Lucas Cranach. De grote gesp van de riem is duidelijk zichtbaar links van het boek, het attribuut van de theoloog. Cranach moet het portret voor 1524 hebben geschilderd, want in dat jaar legde Luther zijn habijt definitief af.

Een Franciscaner monnik. Houtsnede uit: J.A. Lonicer, *Ständ und Orden der H. Römischen Catholischen Kirchen*, Frankfurt am Main 1585.

Kijken we opnieuw naar het glasraam. De kleur van Luthers pij is dus te licht en ook het koord klopt niet. Het koord is namelijk het typische kenmerk van het habijt van de franciscanen, de orde van Franciscus van Assisi (1181-1226). Maar daarmee is Luther nog geen franciscaan geworden. Echte franciscanen dragen een bruine pij en lopen op sandalen, niet op schoenen. En verder waag ik het te betwijfelen of zij ooit zo'n mantel zouden hebben gedragen. Kortom, Luther op is dit raam afgebeeld als monnik van een orde die nooit bestaan heeft. Of dat erg is, is uiteraard een andere kwestie ...

Victor M. Schmidt

Lucas Cranach, Maarten Luther als Augustijner monnik (Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum)

Over het wezenfonds

Professor Van den Berg schreef dit artikel in de tijd dat de kerkrestauratie min of meer was voltooid en de daadwerkelijke orgelrestauratie nog moest beginnen. Inmiddels is over enkele van de hieronder genoemde vraagstukken meer duidelijkheid ontstaan. Toch willen wij u dit artikel met belangwekkende informatie over het wezenfonds niet onthouden.

Het wezenfonds is het oudste (nog bestaande) zelfstandige fonds in de Lutherse gemeente van Groningen. Het is een fonds van diaconale oorsprong uit 1721.

Aan het einde van de 17^e eeuw – toen de eigen kerk gebouwd en in gebruik genomen was – telde de Lutherse Gemeente Groningen onder meer weduwen en wezen die niet of niet voldoende in eigen onderhoud konden voorzien. Krachtens de voorwaarden voor het gedogen – door het stadsbestuur – van de eigen godsdienstoefeningen moest de Lutherse Gemeente (evenals de mennisten en de katholieken) geheel zelf voorzien in de zorg voor de eigen armen en behoeftigen; uitgezonderd de zorg voor de weduwen en wezen van Lutherse militairen die hun leven hadden gelaten in 's lands dienst. De sanctie op het niet voldoen aan deze voorwaarde was sluiting en verzegeling van de deuren van het eigen kerkgebouw. Voor die zorg weigerde het stadsbestuur niet alleen een financiële bijdrage te verlenen, maar het stadsbestuur schoof spoedig de zorg voor de nabestaanden van Lutherse militairen af op de Lutherse Gemeente.

Een en ander dwong de Lutherse diaconie ertoe, in 1721 dankzij enkele erfenissen het tweede pand benoorden de schuilkerk aan te kopen om daarin de wezen onder te brengen onder leiding van een Christelijke onderwijzer en tuchtmeester (benoemd door het stadsbestuur). Zo kwam in 1722 het Lutherse Weeshuis tot stand als Lutherse diaconale instelling en gebouw. Het stond onder het opperbeestuur van de stadsregering. Het kon voor het onderhoud van de wezen en het weeshuis beschikken over een gehouden collecten, maar ook de leden der Lutherse Gemeente Groningen droegen voor dit doel heel veel bij, omdat zij in het Wezenfonds en het Weeshuis een soort van onderlinge nabestaandenverzekering zagen voor het lang niet ondenkbare geval dat zijzelf jong zouden komen te sterven voordat hun kinderen een eigen bestaan zouden hebben kunnen opbouwen. De Kerkenraad zorgde er dan ook voor, dat de wezen – behalve lezen,

schrijven en cijferen – ook een (ambachtelijk) vak leerden en in dat verband drie jaren tegen beloning bij een ambachtsman werkten (daarna moesten zij in hun eigen onderhoud en bestaan kunnen voorzien).

Bestuurlijk en financieel stonden Weeshuis en Wezenfonds op eigen benen, doordat een College van Regenten onder voorzitterschap van de predikant de verantwoordelijkheid droeg en het bestuur voerde.

Gedurende de 18^e en 19^e eeuw heeft deze instelling behoorlijk gefunctioneerd, in geleidelijk toenemende vrijheid van bemoeienis door het stadsbestuur, zodat de Regenten van het Weeshuis zelf vorm en vooral inhoud aan deze diaconale taak konden geven. In de 20^e eeuw neemt het aantal zorgbehoevenden af (doordat de sterftekansen van jonge ouders in de tweede helft van die eeuw sterk verminderden) en werd plaatsing van de overgebleven wezen in pleeggezinnen meer en meer gebruikelijk. Daarentegen kwam in 1858 op initiatief van uit de Kerkenraad het Juffer Margaretha Gasthuis tot stand in het pand tussen de Schuilkerk en het Weeshuis, ter huisvesting van oude Lutherse uit de burgerstand met een eigen kapitaalje. Deze verschuivingen in de aandacht en

de doelgroepen van de typisch diaconale zorgtaak sinds het midden van de 19^e eeuw ging eerst nog gepaard met vergroting van de capaciteit van het Weeshuis (1858, *zie hiernaast een foto van de huidige gelijk gebleven situatie*) doordat de Lutherse Gemeente toen sterk gegroeid was. In 1893 werd het Gasthuis vergroot, en in 1896 werd het Weeshuis verbouwd. In het begin van de 20^e eeuw slaat de balans door naar het Gasthuis. Het Weeshuis is in 1917 als instelling nog wel nodig, maar niet meer als gebouw; het komt leeg te staan, maar het Wezenfonds bleef bestaan, omdat nog steeds Lutherse wezen in pleeggezinnen moeten worden geplaatst en de zorg voor deze kwetsbare jongeren moet worden voortgezet. Het pand komt door koop ter beschikking van het Juffer Margaretha Gasthuis dat tekort aan plaatsruimte heeft en bovendien in de samengevoegde tuinen vijf moderne woningen laat bouwen bij wijze van hofje, achter een poortje met deur, tussen de Kerk en het Gasthuis (1923). Dit complex is in 1989 grondig gerestaureerd en gemoderniseerd.

Het wezenfonds bleef niet alleen bestaan, doch werd ook versterkt doordat de koopsom van het pand Haddingestraat 19 aan het Wezenfonds werd toegevoegd ten bate van de duurzaamheid van de diaconale zorg voor kwetsbare jongeren tot aan de bovengrens van de leerplichtige leeftijd voor dat doel waren de gelden in het Wezenfonds immers vanuit de Lutherse gemeenschap te Groningen in de loop van de eeuwen bijeengebracht en beheerd en benut, als een zelfstandig instrument binnen het kerkelijk diaconaat, maar los van de kerkenraad en los van de diaconie, en duidelijk gericht op een wel omschreven doelgroep: de kwetsbare jongeren in een snel en ingrijpend veranderende wereld. Dat vraagt telkens weer om een nieuwe en gedifferentieerde aanpak van een duurzame zorgtaak met behulp van het daarvoor bestemde en te handhaven Wezenfonds. Dat ervaren de beheerders van alle kerkelijke en andere levensbeschouwelijke als ook van de burgerlijke wezenfondsen.

In dit maatschappelijk-cultuur kader dat verleden, heden en toekomst omvat en respecteert, heeft en behoudt het Wezenfonds in de Lutherse Gemeente Groningen zijn bijzondere status. Deze status spoort goed met het voornemen van de Kerkenraad, het noordelijke deel van het Voorhuis (de vroegere kosterwoning) te bestemmen voor Luthers jeugdwerk; een voornemen dat de instemming heeft verkregen van het Gemeentebestuur van Groningen en waarvoor het genoemde deel van het Voorhuis in december jl. geschikt is gemaakt. Dit voornemen wacht op een verantwoorde vormgeving voor – en in samenwerking met – de doelgroep. Een nieuw te vormen ‘beheercollege’ van het Wezenfonds kan daarbij voorzien in enige financiële ondersteuning.

Gebruik van het Wezenfonds – geheel of gedeeltelijk – voor geheel andere bestemmingen waaraan de Kerkenraad behoefte zou kunnen gevoelen, laat zich met de bijzondere status van het Wezenfonds niet rijmen. Zelfs het rentegevend lenen van een beperkte som uit het Wezenfonds met een straffe aflossingsregeling dient niet te worden overwogen, laat staan te worden toegepast. Daarvoor is de urgentie van gedegen jeugdwerk in een geheel nieuwe stijl, door onder meer de Lutherse Gemeente Groningen, te actueel en te groot. Veeleer moet het toevoegen van de jaarlijkse opbrengsten van de beleggingen van het fondskapitaal – ter voorkoming van waardedaling van dat kapitaal – aan dat kapitaal zoveel mogelijk te worden voortgezet.

Kapitalen in fondsen met speciale bestemmingen en status, in de Lutherse Gemeente Groningen, behoren in het financiële jaaroverzicht, de jaarrekening en de jaarlijkse begrotingen niet thuis. Voor wat betreft het kapitaal van de Lutherse Diaconie spreekt dat vanzelf. Voor het restauratiefonds van onze Gemeente geldt dit eveneens zoals de Financiële Commissie van de Synodale Commissie vóór het begin van de kerkrestauratie heeft erkend en goedgevonden. Ook het orgel(restauratie)fonds heeft en behoeft deze onafhankelijke bijzondere status. Vanouds geldt – zoals in het voorgaande is betoogd – de bijzondere status voor het Wezenfonds, gelijk het geldt voor het Gasthuis, en statutair is vastgelegd voor de Beheer- en Exploitatiestichting van het Lutherse Gebouwencomplex.

Wanneer de financiële jaarstukken van de Lutherse Gemeente dienaangaande worden, zijn en blijven opgeschoond, verschijnt een zuiverder en meer realistisch beeld van de financiële positie van de Lutherse Gemeente en van de beleidsruimte van de Kerkenraad.

G.J. van den Berg
Groningen, 4 maart 2000

De **Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen** heeft als doel het lutherse gebouwencomplex aan de Haddingestraat 23 te Groningen in stand te houden voor multi-functioneel gebruik. Donateurs die minimaal € 15,- of meer per jaar bijdragen, ontvangen dit bulletin gratis.

Losse nummers zijn verkrijgbaar voor € 1,50

Aanmeldingen als donateur zenden aan:

Stichting Vrienden Lutherse Kerk Groningen
secretariaat: Haddingestraat 19a
9711 KB GRONINGEN

Postbank 2808331 Groningen

website: www.svlk.nl

email: info@svlk.nl

Colofon

Redactie:

Dr. V. M. Schmidt

Dhr. T.J. Bronda

Met dank aan:

Prof. G.J. van den Berg

Dhr. A.E.H. Jager

Uitgave van de SVLK te Groningen

Bij de voorkant:

Ter illustratie van het artikel van Victor Schmidt is een foto geplaatst van de zuidzijde van het kerkinterieur van vóór 1917. Duidelijk zichtbaar is dat de ramen toen niet de lengte hadden die ze nu wel hebben. Tevens springt de gasverlichting in het oog, niet te vergeten het verhoogde klankbord.

©2005 SVLK Groningen